

פרה אדומה ומחלוקת הצדוקים

א. פתיחה

ב. שתי פרות

ג. שקיעים צדוקיים

א. פתיחה

אחת המחלוקות המעניינות בין הצדוקים לבין הפרושים קשורה לדין מיוחד בדיני הטהרה של פרה אדומה. הצדוקים מחמירים בדיני הטהרה של העוסקים בפרה, ומחייבים את הכהן השורף את הפרה להיות טהור לחלוטין. הפרה נעשית, לדעת הצדוקים, במעורבי שמש בלבד. לעומתם, חכמי הפרושים מכשירים את הכהן השורף את הפרה גם כאשר הוא טבול יום.¹

ברמה העקרונית, היו הפרושים יכולים לעשות את הפרה במעורבי שמש. קל וחומר הוא - אם מעשיה כשרים בטבול יום, לא יהיו כשרים במעורבי שמש? אולם מבחינה היסטורית הפכה הדרישה של 'מעורבי שמש' לסימן היכר צדוקי. על מנת להימנע מכך, טימאו הפרושים באופן מכוון את הכהן השורף את הפרה,² ומעתה נעשתה הפרה בטבולי יום שאינם מעורבי שמש:

ומטמאים היו את הכהן השורף את הפרה מפני הצדוקים, שלא יהיו אומרים במעורבי שמש היתה נעשית (פרה, פ"ג מ"ז).

בעקבות תקנה זו נולדו הלכות רבות בדיני פרה אדומה. כיוון שטומאה זו עלולה ליצור את הרושם שאין להקפיד בדיני טומאה וטהרה בפרה אדומה, הנהיגו חכמים בכל שאר השלבים הקפדות מיוחדות שאינן נחוצות בתחומים אחרים.

1 הסבר מעניין לדינים הללו וליסוד המחלוקת מופיע בספר **פרקי מועדות** של הרב מרדכי ברויאר (חלק א', עמוד 85).

2 לדעת בעלי התוספות (יומא ב ע"א, ד"ה להוציא) מדובר בטומאה דרבנן, וסמיכת ידי הכהנים על ראש הכהן שעוסק בפרה (עיין בפרה פ"ג מ"ח) מספיקה לכך. הרמב"ם (הלכות פרה אדומה פ"א הי"ד) סבור שמטמאים את הכהן בטומאה דאורייתא (כמו שרץ).

אנו נרצה להצביע על עוד השלכות שיש לתקנה הפרושית שהוזכרה במשנה לעיל. השלכות אלו שופכות אור גם על ההתפתחות ההיסטורית של המחלוקות בין הצדוקים לבין הפרושים.

ב. שתי פרות

מה ניתן לעשות כאשר הפרה האדומה מסרבת לצאת? אמצעי שכנוע הידוע כבר מתקופת המקרא מבוסס על גורם הידידות שמאפיין את כל בעלי החיים. אם מוסיפים פרה, אזי יש סיכוי שהיא תמשוך את חברתה: "ויקחו שתי פרות עלות ויאסרום בעגלה..." (שמואל א, ה', י). בפסוקים אמנם לא מבואר מדוע נלקחו שתי פרות, וייתכן שהסיבה איננה קשורה לסירוב. עם זאת, ממהלך הסיפור עולה שהיה חשש לסירובן של הפרות. אפשר, אם כן, שהוצאתן בצמד הועילה מעט כדי למנוע את הבעיה.³

במשנה, על כל פנים, ברור שהוצאת פרה נוספת יכולה להועיל במקרה שהפרה מסרבת לצאת. המשנה אוסרת על נקיטת הפעולה הזו, ובשלב הראשוני מתקבל הרושם שהאיסור הוא בגדר של מראית עין:

לא היתה פרה רוצה לצאת - אין מוציאים עמה שחורה שלא יאמרו שחורה שחטו; ולא אדומה, שלא יאמרו שתיים שחטו... (פרה, פ"ג מ"ז).

בהמשך המשנה מציע רבי יוסי דרשה מן הפסוק לכך שאין מוציאים שתי פרות יחדיו,⁴ אולם לדעת תנא קמא מדובר בגזירה צדדית לכאורה. עלינו להבין - מדוע יש חשש לכך שיאמרו 'שחורה שחטו'? הרי לכאורה ידוע לכל שאין שוחטין אלא פרה אדומה; הדברים מפורשים בפסוקים, וקשה להניח שמישהו יטעה בדבר שכזה.⁵

3 הפסוקים מבארים שאת בניהן של הפרות כלאו בבית. מקובל לבאר שמטרת הכליאה הזו היא להביא לכך שהפרות לא יתעקשו להישאר עם העגלים הקטנים, ולא יסרבו ללכת. ראוי לציין שמדובר בפרות שלא עלה עליהן עול, הקבלה ברורה לדרישת התורה מהפרה האדומה.

4 "דבי יוסי אומר: לא משום זה, אלא משום שנאמר 'והוציא אותה' - לבדה".

5 ודוק, פרה אדומה אינה מסורה לכל יחיד ויחיד. החשש מטעות צריך להיות חשש ברמה הציבורית, וקשה מאוד להניח שביום מן הימים ישכחו הכהנים כולם פסוק מפורש ויעשו פרה שחורה רק בגלל שראו פרה שחורה שנלוותה לפרה האדומה בדרכה להר המשחה. באופן כללי, יש מספר תחומים בהלכה שבהם הקריטריון הקובע הוא 'דבר שהצדוקים מודים בו'. למשל, הגמרא בהוריות ד ע"א דנה בכך לגבי יחיד ששגג בהוראת בית דין. העיקרון הוא שכולם מכירים פסוקים מפורשים וברורים, שאפילו הצדוקים מודים בהם. כיצד, אם כן, יטעו ויחשבו

פרה אדומה ומחלוקת הצדוקים

יתרה מזו - אפילו אם מניחים שיש חשש מסוג זה, מהי הבעיה בכך שיאמרו 'שתיים שחטו'? כאן כבר אין לכאורה בעיה, אפילו אם אנו ערים לחשש רחוק של מראית עין כפי שהמשנה חוששת.⁶

נראה, שאפשר לקשור את הדין שנאמר כאן בתיאור ההיסטורי שמופיע קודם לכן. המשנה מתארת את הפרות האדומות שנעשו מימות משה ועד חורבן הבית. במבט ראשון נראה שמדובר במנייה סתמית של הפרות האדומות שנעשו לאורך הזמן. כך נאמר במשנה:

... ומי עשאן? הראשונה עשה משה, והשניה עשה עזרא... שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול עשו שתיים שתיים; אליהו עיני בן הקוף וחנמאל המצרי וישמעאל בן פיאבי עשו אחת אחת (פרה, פ"ג מ"ה).

אפשר שהמשנה רק מתארת את מה שאירע, אולם קשה להניח כך.⁷ באופן כללי, המפרשים נוטים לחפש אחר משמעות שחורגת מעבר לסיפור הדברים הסתמי. כך לדוגמה כותב כאן בעל משנה אחרונה: "... דלמאי נפקא מינה לידע מי עשאן?...". המשנה אחרונה מציע מענה לקושייתו, עיין שם.⁸ בנוסף לדבריו, נוכל להציע עוד פן. נראה שגלום במנייה זו של המשנה מאבק היסטורי עתיק שיש לו משמעות הלכתית. אנו נטען ששתי הפרות שעשו שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול נועדו לשני קהלים שונים. האחת נעשתה בהיותם טהורים לגמרי, מעורבי שמש, כדעת הצדוקים; בעוד השנייה נעשתה בהיותם טבולי יום, כעמדת הפרושים.

עלינו לזכור, ונרחיב מעט בהמשך בנקודה זו, שהצדוקים ודעותיהם ההלכתיות לא נדחו מן היהדות ביום אחד וגם לא בשנה אחת. במשך זמן מרובה היו עמדות

ששוחטים שתי פרות ולא אחת? אמנם, לפי ההסבר שנציע בהמשך, אכן יש חשש לטעות בנידון דין, בדיוק על רקע מחלוקתם של הצדוקים.

6 אמנם, הר"ש מפנה לגמרא בחולין לב ע"א, שבה נדרש מפסוק שאין לשחוט שתי פרות יחדיו. הדרשה דומה במבנה לדרשתו של רבי יוסי ביחס להוצאת פרה בודדת, אך היא מתייחסת לשחיטה ולא להוצאה. יש לעיין האם דרשה זו נאמרה רק לדעת רבי יוסי, או שמא גם לתנא קמא.

7 המשנה איננה ספר היסטוריה, ונראה שהושמטו ממנה - באופן עקרוני - פרטים שאין להם משמעות הלכתית כלל. ראה למשל את דברי ר' יהושע בתרומות פ"א מ"ב: "לא מנו חכמים שבעה משקים כמוני פטמים, אלא אמרו שבעה משקין טמאים ושאר כל המשקין טהורין".

8 אמנם, נראה שתשובתו מועילה אך ורק כדי להסביר מדוע הוזכר משה, בעשותו את הפרה האדומה הראשונה, אך אין הוא מבאר מדוע הוזכרו כל השאר.

הצדוקים בגדר של דעות הלכתיות, שהיה סביבן ויכוח. יתר על כן; שקיעים צדוקיים מופיעים לרוב בדעות תנאיות שמוזכרות במשנה.⁹

זהו, אם כך, הרקע לשתי ההלכות שהצבענו עליהן. ראשית, החשש שמא יאמרו 'שתיים שחטו' מכוון לתקופה שבה עוד היו שוחטים שתי פרות. לאחר שנדחתה הדעה הצדוקית נוצר צורך להתרחק ממנהגים שעלולים להעלות חשד של צדוקיות. שנית, מניית אלו שעשו פרה אחת ומניית אלו שעשו שתי פרות קשורה למחלוקת הלכתית של ממש.

בשלב הקדום של משה ועזרא, לא היה כמובן צורך בעשיית שתי פרות, שכן המאבק כלל לא החל. בשלב המאוחר שהתחיל באליהוועיני כבר נדחתה הדעה הצדוקית מכל וכל, ואסור היה לעשות שתי פרות אדומות. בשלב הביניים של שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול עוד היה נהוג לעשות שתי פרות. לטענתנו, האחת מהן נעשתה בטבול יום (כמנהג הפרושים) והאחת במעורבי שמש (לפי סברתם של הצדוקים).

ההשערה ששתי הפרות ייצגו 'פרה צדוקית ופרה פרושית' מתבררת מתוך דמותו של ישמעאל בן פיאבי. מסתבר שישמעאל בן פיאבי עשה שתי פרות, אך רק אחת מהן הוכשרה בסופו של דבר:

... במעשה ישמעאל בן פיאבי ששרף אחת במעורבי שמש, וחשב שכבר הפליג בטהרה; ואמר שה' התיר שתיעשה בטבולי יום דרך התר ואין זה חובה, ואם נעשית במעורבי שמש הרי זה יותר טוב וחשוב. ונתווכחו עמו אנשי דורו על כך הרבה, וסוף דבר אמרו לו - אם מקיימין אנו את זו מוציאין אנו שם רע על הראשונות... גזרו עליה ושפכוה, וחזר ועשה אחרת בטבולי יום (פירוש המשניות לרמב"ם, פרה פ"ג מ"ד).

אף בתוספתא בפרה (פ"ג ה"ד) מובא תיאור מעין זה, ואנו יכולים ללמוד ממנו גם על אלו שקדמו לישמעאל בן פיאבי. לפי הצעתנו, לא סתם נעשו שתי פרות בזמנם של שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול. באותו הזמן היו הצדוקים עדיין בגדר ענף לגיטימי ביהדות.¹⁰

9 הארכנו בכך במאמר העוסק בדמותו של בן בג בג ('שן תחת שן', בתוך - היבטים הלכתיים נוספים בשיטת הבחינות, אלון שבות תשס"ה). גם רבי אליעזר מביע עמדות הקרובות לדעות הצדוקים במקומות רבים. דוגמה מובהקת היא דעתו (בבבא קמא פד ע"א) ביחס ל'עין תחת עין ממש'.

10 המשבר שבעקבותיו נדחו הצדוקים מן היהדות אירע כשני דורות לאחר שמעון הצדיק. עיין באבות דרבי נתן פרק ה' (נוסח א').

פרה אדומה ומחלוקת הצדוקים

ככלל, עמדותיהם ההלכתיות של הצדוקים יכולות להתקבל במקרים רבים. 11 לפי הצעת הדברים, עיקר דחייתם של הצדוקים מן היהדות נבעה מעמדותיהם האמוניות ולא משיטתם ההלכתית. לפיכך, כל עוד היו הצדוקים חלק מן היהדות, היה ניתן להתחשב בעמדתם.¹²

בעקבות כך, עשו שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול שתי פרות. הראשונה במעורבי שמש, ממש כשם שניסה לעשות ישמעאל בן פיאבי. השנייה, כדי למלא אחר דעת הפרושים, נעשתה בטבולי יום גרידא.

ג. שקיעים צדוקיים

בהמשך אותו פרק במסכת פרה מתואר הפן הפומבי שבמעשיה. מביאים את הפרה לגת שבה שורפים אותה, ואז עומד הכהן השורף את הפרה ומכריז שלוש פעמים על החפצים שבהם הוא משתמש:

אמר להן - עץ ארז זה? ... אזוב זה? ... שלש פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו
הן והן (פ"ג מ"י).

תהליך מסוג זה מוכר לנו גם מן המשנה במסכת מנחות, שם מציינת המשנה במפורש שקצירת העומר נעשית בעסק גדול. גם שם מופיעה התבנית של שאלה פומבית הנכפלת בשלוש, ונענית בחיוב מפי העם. המשנה שם מבארת: "...כל כך למה? מפני הביתוסים, שהיו אומרים - אין קצירת העומר במוצאי יום טוב" (מנחות פ"י מ"ג).

אנו יכולים להסיק, לאור זאת, שגם במשנה שלנו מכוונת הפומביות שבמעשה הפרה כנגד הצדוקים או הבייתוסים. דין נוסף במהלך הפרק מוזכר במפורש בהקשר

11 המשנה (פרה, פ"ג מ"ה) אף מציינת שכעיקרון יש להשתמש באפר של כל הפרות הקודמות. כלומר, עושים שימוש אפילו בפרות שנעשו במעורבי שמש, בתקופה שבה דעה זו הייתה עדיין דעה לגיטימית.

12 ראוי להעיר שרבי מאיר מונה חמש פרות בלבד לאחר משה ועזרא. כלומר, הוא סופר פרה בודדת לשמעון הצדיק וליוחנן כהן גדול, ולא שתיים שתיים. עצם המחלוקת לא מובנת, על פי פשטות מהלך המשנה, אולם אנו נוכל להציע שיש כאן מחלוקת הלכתית - לדעתו של רבי מאיר אין למנות את הפרות שנעשו במעורבי שמש, למרות שבאותה תקופה הדבר היה עדיין מותר. אין כאן מחלוקת בשאלה 'כמה פרות נעשו', אלא בשאלה כמה מתוכן מותר למנות. לדבר יש גם השלכה מעשית ברורה. היות שמשתמשים באפרן של כל הפרות הקודמות, הרי שלפי רבי מאיר יש להשתמש רק בחמש הפרות שנמנות לדעתו. לפי השערותנו, לשיטתו אסור היה להשתמש באותן פרות שנעשו במעורבי שמש, למרות שאז היה הדבר עדיין כשר.

של הצדוקים, וממנו עולה נקודה מעניינת נוספת. המשנה מתארת את דרך השלכת האפר לתוך המים:

בפתח העזרה היה מתוקן קלל של חטאת ומביאין זכר של רחלים וקושרים חבל בין קרניו וקושרים מקל ומסבך בראשו של חבל וזורקו לתוך הקלל, ומכה את הזכר ונרתע לאחוריו ונוטל ומקדש כדי שיראה על פני המים. רבי יוסי אומר: אל תתנו מקום לצדוקים לרדות אלא הוא נוטל ומקדש (פ"ג מ"ג)

רבי יוסי משתדל להימנע מעשיית דברים שיעוררו את המחלוקת הצדוקית; והנה, גם בהלכה שבה פתחנו, ההלכה של שתי פרות, מובאת דעת רבי יוסי. הוא מציע לימוד מן הפסוקים לכך שלא מוציאים שתי פרות יחדיו, ודוחה את הטיעון של מראית העין.

ייתכן שדבריו מתאימים לקו המחשבה שהוא מבטא ביחס לנטילה ולקידוש. רבי יוסי משתדל לטשטש את עקבות המחלוקת שבין הצדוקים לבין הפרושים. הוא נמנע ממעשים שיעוררו את לעגם של הצדוקים, ומצביע על נימוקים הלכתיים שאינם זקוקים למאבק הצדוקי.¹³

13 הר"ש מצטט את התוספתא בפרה פ"ג ה"ב. מובאת בה דעה ולפיה השור מתכופף כדי לשתות, וכך המים מתמלאים בכלי שתלוי על קרנו (כל זאת על מנת למנוע מצב שבו יש טומאה). רבי יעקב ברבי ישמעאל דוחה דעה זו, ושוב - בנימוק של 'לא לתת מקום לצדוקים לרדות'.